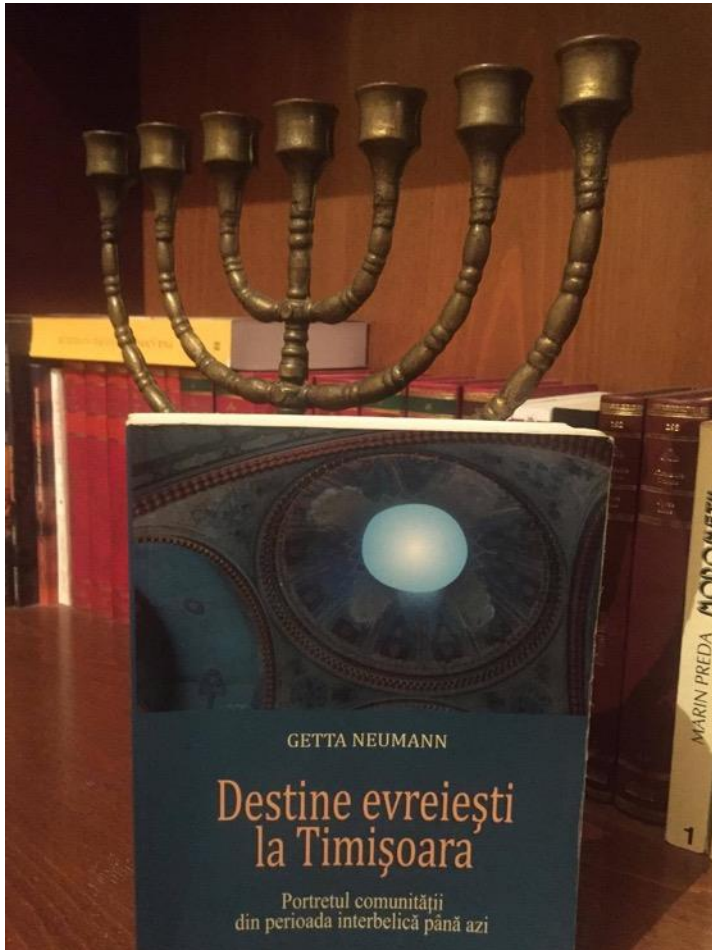

"Destine evreiești la Timisoara": o carte pe care trebuie să o citești

De **Suciu Sebastian**

Într-o seară de duminică a anului trecut purtam o conversație simplă și plăcută cu prietenă evreică. Discuția a ajuns la un anumit moment la cultura mozaică din Timișoara. Din vorbă în vorbă, îmi spune: *Auzi, dar tu ai citit cartea doamnei Neumann?* Rușinat, am răspuns: *Măi, nu. Nici măcar nu știu cine este.* Cu amabilitatea ce o caracterizează în relația cu mine, mi-a explicat că este fiica fostului prim-rabin al Timișoarei, dr. Ernest Neumann, figură emblematică pentru Comunitatea Evreiască din Timișoara. Am fost intrigat, recunosc, așa că în aceeași seară m-am urcat în mașină și am plecat spre o librărie din oraș. Am ajuns cu 20 de minute înainte de ora închiderii și am luat ultimul exemplar. Ce noroc, nu? Și că tot vorbim de noroc, cred că acest cuvânt este cel mai des repetat în carte!

Destine evreiești în Timișoara de altădată

Ce impresionează cel mai mult în *Destine evreiești* este modul în care se construiește succesiunea de interviuri. Este un volum format din mărturia unor evrei timișoreni, unii mai tineri, alții mai bătrâni. O parte din ei cu ocupații intelectuale, alții practice. Dincolo de orice aspect,

volumul se simte deosebit de personal și călduros. Încă de la primele pagini simți bunătatea cu care se vorbește și tot volumul îți oferă în definitiv o stare de bine, de contemplare și relaxare. Nostalgia este prezentă, dar volumul este ancorat și în prezent. Este descrisă o lume apusă, o lume în care orașul fremăta de negustori, intelectuali, artiști. O lume în care să te plimbi prin apartamentul tău masiv din zona Cetate și să deschizi geamul cu privire spre Piața Unirii, este firesc. Cartea evocă imagini ale lumii din perioada interbelică, iar descrierile te poartă cu gândul în acei ani.

” – Ce mai asociați cu Timișoara? (Getta Neumann)

– Un fel de cinste! Natural, oamenii sunt peste tot. .. cum sunt. Dar timișorenii vechi... cred că au mentalitatea austro-ungară, un cod al cinstei. În plus, Timișoara este un oraș foarte rafinat. Era! Uitați-vă la clădiri, nu cum arată azi, imaginați-vă cu ochiul minții cum arătau pe vremuri și ce elegantă era aici lumea. Pe Corso exista o croitoreasă, acum-mi scapă numele... Hofmann Erzs! Nemțoaică sau evreică, nu știu, era pe-acolo unde era magazinul Dornhelm, unde este acum Materna, pe-acolo, într-una din clădirile alea. Ea avea licență de la Chanel, ea le făcea costumele! Toate doamnele din oraș purtau adevărate costume Elsa Sciaparelli. Și maică-mea le purta. Noi mergeam la croitor cât am trăit în România, până și pe vremea comuniștilor, n-am cumpărat măcar o haină gata! Am fotografii ale mamei mele, o evreică pe timpul războiului. Era, de fapt, atunci „o jidancă”. Se plimba în fața Primăriei vechi... nu că era frumoasă ea, că nu era prea frumoasă, dar cât era de elegantă! Și Pălăria, ultima modă! Are pălărie și are o blană de nurea peste costumul taior! Este... era de-o elegantă nemaipomenită, orașul ăsta. Dacă mă duceam de la spital la doamna Șovăilescu cu tramvaiul, număram câte femei au blană de nurea, câte au de alta. Aveau toate unghiile roșii. Erau de-o elegantă!... Bine, era o anumită clasă; dar, spre norocul meu, m-am născut în acea clasă! ”

Figura prim-rabinului Ernest Neumann

Dr. Ernest Neumann este evocat aproape la fiecare câteva pagini. Este amintită însemnata sa contribuție în păstrarea valorilor în cadrul comunității, precum și dificila misiune de ridicare a moralului în anii cumpliți ai războiului. Chiar și după venirea comunismului munca sa nu a încetat, nici cea intelectuală, nici cea socială. Figură erudită, regretatul domn Neumann este unul dintre cei mai cunoscuți rabini din România, iar autorea îi dedică un întreg capitol. Povestește de pildă cum își petrecea alături de familie sărbătoarea de Iom Kippur, sau cum își însoțea tatăl la sinagoga din Fabric. Mai multe nu spun, vă las pe voi să descoperiți.

Comunitatea evreiască și dimensiunea religioasă

Întreaga carte se concentrează în jurul Comunității Evreiești din Timișoara. De la interviu la interviu, oamenii împărtășesc experiențele din interiorul comunității dar și ajutorul pe care l-au oferit sau l-au primit în anii cumpliți ai războiului. Fiecare persoană era mai mult sau mai puțin religioasă, dar aproape toate persoanele (unii chiar atei) sunt de acord asupra unui lucru: tradiția este cel mai important lucru pentru un evreu. Identitatea de evreu se regăsește în primul rând prin tradiție, care a fost întotdeauna factor de coeziune socială pentru acest greu încercat popor. Indiferent că vorbim de anii interbelici, de cei ai războiului sau de perioada comunistă, toate amintirile vin și pleacă din inima Comunității Evreiești. În mormântări, petreceri, comemorări,

toate au rolul lor și sunt atent povestite în carte. Getta Neumann reușește, asemenea unui fin observator, să aranjeze întrebările într-o manieră ce ajută la legarea răspunsurilor și interviurilor într-o narațiune de excepție. De la Timișoara la Haifa, din România în Franța, volumul călătorește în timp și spațiu așa cum puține alte cărți o fac, iar experiența este cu totul unică! Dar dincolo de comunitate, poveștile de dragoste se regăsesc și ele; și sunt atât de frumoase!

”Și cântă la vioară...

E la construcții și cântă la vioară.

Mergeam la concertele! Acolo ne-am cunoscut cu Kohn. Dragoste mare! În '48 s-a înființat Filarmonica în Timișoara. La fiecare concert am fost: un leu biletul la galerie. Pe urmă am coborât la sală, deja cu doi lei. Savurăm muzica și acum fantastic de mult, avem noroc cu canalul Mezzo, vedem niște spectacole nemaipomenite. Nu demult am văzut Hamlet, cu Thomas Hampton și Dessay. Ceva atât de frumos! Deci ne-am cunoscut în 1954, la un an după aceea ne-am căsătorit. Săraci. N-am avut lună de miere. Așa de bine stăteam cu banii, că mâncam la cantina Sfatului Popular sau la Centrofarm și, bineînțeles, mergeam acasă pe jos, luam o prăjitură, costa un leu...

Duci: ...și pe aia am mâncat-o în doi. (Râdem)

Iudit: Bogați n-am fost niciodată! Noi, cu Kohn, niciodată n-am fost bogați. Am fost odată foarte, foarte săraci. Când am terminat Medicina, n-am mai avut bursă, iar Duci avea 300 de lei salariu ca preparator la Politehnică. Cu trei lei am rămas! Patru lei costa o pâine. M-am dus cu cei trei lei la loterie și am câștigat. (Râdem) Duci îmi spune: „Ești nebună?!”

Să dai ultimii bani pe un bilet de loto!

Da. Asta-s eu, Jucăușă. Homo ludens!”

Liceul Israelit, anii grei ai Războiului și Holocaustului

Liceul Izraelit a fost un cămin cald și bun

Liceul Izraelit a fost, și-am spus, un cămin cald și bun, unde s-au întâlnit toți elevii dați afară din diverse licee, în general elevi buni. Profesorii erau excelenți, mulți dintre ei au fost profesori în școlile de stat și era clar că un profesor evreu era primit la un liceu de stat numai dacă era foarte bun. Așa am avut parte de Frucht⁴, care a fost înainte profesor la Liceul Piarist, de Marika Neumann, de la Liceul de Stat, o matematiciană și o profesoară cu totul deosebită, și încă mulți alții. Am vorbit despre ei în textul meu în amintirea profesorilor⁵, scris cu ocazia întâlnirii clasei noastre, din 1995. Aveam un cerc cultural care, în acei ani, era centrul de cultură pentru tot tineretul evreu. În fiecare sâmbătă, veneau nu numai elevi din liceu, ci și foști elevi, trei, patru, cinci generații de foști elevi, pentru că era singurul loc unde puteai să discuți pe teme culturale. Din acest cerc au ieșit oameni care au devenit personalități în cultura românească și maghiară, ca, de exemplu, regizorul Taub, scriitorii Deák Tamás, Szász János, Bodor Pál, Löwy Károly și alții. Era un loc de manifestare și de pregătire culturală de mare valoare în momentele acelea grele. Se prezentau lucrări originale, eseuri, povestiri, analize, se făcea muzică. Bernhard Rothenstein, ulterior profesor universitar de fizică la Universitatea din Timișoara, era una dintre stelele acestui cerc cultural, dar nu prin fizică sau matematică. El ne declama din mari poeți germani și ne povestea despre diverse piese de teatru. Nu pot să uit acei ani!

⁴ Francisc Frucht (1909-2009), cunoscut sub pseudonimul Anavi Adam, profesor și poet de limbă maghiară.

⁵ Vezi *Scurt istoric al Liceului Izraelit din Timișoara*, în acest volum.

Un loc de refugiu pentru tinerii evrei a fost Liceul Israelit. Aproape fiecare interviu are măcar o pagină dedicată acestui aspect. Liceul, format la începutul anilor 1920, a fost unul din liceele de elită ale Timișoarei, desființat în 1948 de comuniști, fiind un liceu confesional (impunându-se acest titlu încă de la înființare). Anii războiului au fost cumpliți, căci inclusiv clădirea liceului (lângă Primăria Timișoara, o vreme sediu a Liceului de Arte Plastice) a fost confiscată, iar orele s-au desfășurat în sinagogi sau în diverse case închiriate de Comunitate.

”Era prin 1942-1943. în cadrul liceului funcționa un Cerc Cultural. Ne întâlneam săptămânal, în sala festivă de lângă Templul din Fabric, elevii prezentând operele lor literare sau scurte eseuri despre lecturile lor. Eram sprijiniți de profesorii Frucht, Kardos, Hauben și Kuhn. Într-o sesiune a Cercului, prezentam în sistemul de teatru radiofonic, piesa autoului german Ernst Toller cu titlul “Hinkemann”. Piesa are un profund caracter pacifist, prezentând suferințele unui om întors de pe front, invalid și traumatizat sufletește. La un moment dat, pe una dintre ferestre a pătruns un bolovan, care din fericire nu a rănit pe nimeni.

În acel moment Profesorul Frucht a sărit de la locul său, ieșind în mare viteză din sală. După nu multă vreme s-a întors, ținând de guler un elev de la liceul Banația – N.P.:”Die Banatia-Schule”, liceul german de la acel moment, situat în actuala clădire a Facultății de Medicină- (temutele șepci roșii). L-a legitimat și i-a explicat că cei din sală auziau piesa unui autor german, dușman convins al războiului în care și mulți nemți mor, după care i-a dat drumul să plece.

Scenele din acea după-masă mi-au revenit de multe ori, gândind că pe lângă filosofia învățată de la Profesorul Frucht am învățat și o puternică lecție de viață, de neuitat. capul sus!”
Prof. Bernhard Rothenstein, Timișoara, 2008

Cuprins	
<i>Mesajul domnului Israel Sabag, director JDC</i>	9
<i>Cuvânt înainte</i>	11
<i>Prefață</i>	15
<i>Tomi Laszlo: Prin soarta mea, vezi și soarta altora</i>	21
<i>Annie Hammer: Ceea ce știi nu ți se poate lua, tot restul se poate pierde</i>	56
<i>Böszö Altmann: Am tot ce-mi trebuie aici, dar, de multe ori, mă apucă așa un dor</i>	82
<i>Claudia și Arnold Junger: „Rămâne-n amintire tot. Tot ce a clădit eu noi”</i>	94
<i>Erica Cohen: Nici nu ne-a trecut prin cap că cineva ar putea să fie antisemit</i>	112
<i>Zsuzsi și Robi Stahl: În România se spunea: „E evreu, dar băiat bun!”</i>	122
<i>Peter Freund: Timișorenii vechi... cred că au mentalitatea austro-ungară, un cod al cinstei</i>	138
<i>Iudit și Duci Cohen: Mie nu-mi lipsește, dar eu iubesc Timișoara</i>	155
<i>Andrei Weisz: Am avut un fel în viață. Noptile visam la asta</i>	188
<i>Alon Gal: Visul meu era să încep o viață nouă</i>	210
<i>Albert Ari Eisenscher: Nu simt atât că alții mă văd ca evreu, pe cât simt eu că sunt evreu</i>	234
<i>Tiberiu Mozes: Sunt un om de naționalitate evreiască</i>	248
<i>Ladislau Rooth: Am avut noroc că Lagerführer al nostru era iubitor de muzică</i>	271
<i>Prim-rabin Ernest Neumann, tatăl meu</i>	291
<i>O seară de amintire în memoria rabinului Ernest Neumann</i>	303
<i>Andrei Markovits: Mesajul tatălui meu m-a însoțit permanent</i>	322
<i>Miki Raviv: Sunt un israelian evreu ateu</i>	339
<i>Elisheva Ezri: Gândurile noastre merg înapoi, la Comunitatea din Timișoara</i>	355

Cartea aduce la lumină și memorii din timpul Holocaustului, chiar dacă Timișoara a fost "cruțată" de această tornadă cumplită a istoriei. Se vorbește despre procesul de românizare a afacerilor evreiești, de alungarea către periferie, de scoaterea din sate a evreilor, de interzicerea unor drepturi fundamentale, de umilirea și disprețuirea din partea unora, dar și de ajutorul și compasiunea altora. Complexitatea mărturiilor uimește cu fiecare capitol parcurs, iar când crezi că volumul nu mai are nimic interesant de oferit, ceva nou apare și alungă orice urmă de îndoială. În ciuda ororilor provocate de germani, există și asemenea cazuri:

„Atunci l-a cunoscut pe tatăl meu, ea era în anul întâi, tatăl meu, cu șapte ani și jumătate mai în vârstă decât ea, era la sfârșitul studiului. Mama era, folosind un termen care îmi displace, mai „cultivată” decât el, cultivată în sensul convențional, adică știa mai multe decât tata despre Bach, Beethoven și Brahms, despre Goethe, Schiller și Lessing. Ea avea misiunea de a-mi transmite cultura, îmi citea, de pildă, Odiseea și Iliada în germană. Nu exista niciun motiv pentru care o traducere în limba maghiară nu ar fi fost tot atât de adecvată, din moment ce Homer a scris în greacă, dar, conform ierarhiei valorilor culturale din acea epocă, cultura germană deținea un rang superior față de cultura maghiară. Era, de asemenea, firesc să am o guvernantă germană. Întotdeauna le spun studenților mei cât de puternică era cultura germană în Europa Centrală până la al Doilea Război Mondial și chiar după acest război. Un caz tipic: familia Markovits din Timișoara, la începutul anilor 1950. Dacă un antropolog ar fi venit la noi acasă, pe strada Kutuzov, ar fi văzut discuri de Bach, Beethoven, Haydn, Mozart, Brahms, o bibliotecă bogată, cu scriitori clasici, Schiller, Goethe, Lessing, Heine (evreu, desigur), în fine și niște autori maghiari, dar nu ar fi văzut nici cel mai mic indiciu că aceste capodopere au fost create de reprezentanți ai aceleiași culturi în numele căreia au fost comise crimele Holocaustului.”

De la nazism la comunism, în loc de concluzie

De la nazim la comunism, oamenii din Destine Evreiești au învățat cum să supraviețuiască, cum să zâmbească când aproape totul îndemna la tristețe, cum să meargă mai departe când lucrurile păreau că stau în loc. Cartea evocă fuga către Lugoj, intrarea armatei roșii și zorii comunismului. Apoi, treptat, evreii încep să se bucure de reintrarea în drepturi dar, ca orice vis, nu durează mult. Comunismul se dovedește la rândul-i antisemit, mai ales perioada lui Ceaușescu. Printre încercările și reușitele de a pleca în Israel, Comunitatea se micșorează tot mai mult. Dar poate că acesta e destinul oricărui evreu, de a fi nevoit să înceapă totul de la capăt, mereu și mereu. Oricum, un lucru este cert. Destinele evreiești din Timișoara au un parfum unic, iar cartea doamnei Getta Neumann este o carte obligatorie pentru orice timișorean, și nu numai!